

# Cuypers, Copijn en het park van kasteel De Haar

Heimerick Tromp

Toen baron Etienne van Zuylen van Nijevelt in 1890 de romantische ruïne van kasteel de Haar erfde, vormde het gebouw het centrum van een bescheiden grootgrondbezit dat door zijn vader tot ca. 45 ha. was teruggebracht.

Direct rond het kasteel was nog veel van de oude aanleg bewaard gebleven. Een trapeziumvormige voorburcht, evenals het kasteel zelf omgracht, enkele moestuinen en een eeuwenoud patroon van lanen en stegen bepaalden het landschap rond het kasteel.

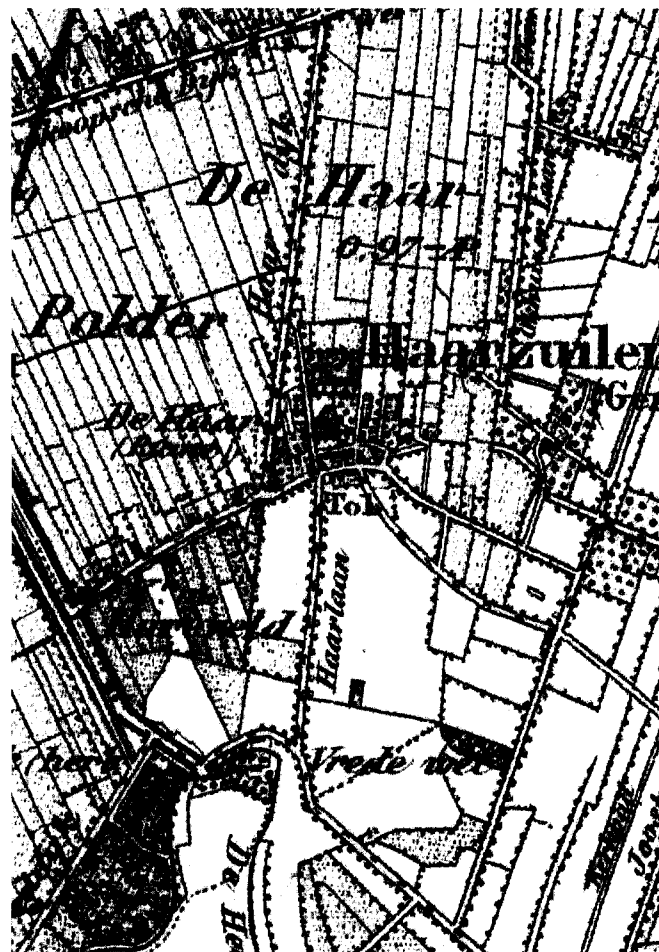
Direct ten zuid-oosten van het huis lag de buurschap Haarszuilens, een groep lage woningen en boerderijen met rieten daken, gedomineerd door het middeleeuwse dorpskerkje met zijn vroeg gotische toren. Een apart gedeelte van het complex had eveneens middeleeuwse wortels, want ongeveer op de plaats van het huidige Stalplein lag nog een omgracht terrein waarop tot in de achttiende eeuw het kasteeltje Den Engh gestaan had.

Van de oudste kadastrale kaart van ca. 1832 en de Top.-Mil. kaart uit ca. 1850 is die situatie goed af te lezen (afb. 1); ook latere topografische kaarten uit de negentiende eeuw geven een duidelijk beeld van de ligging van huis en buurschap ten opzichte van Vleuten, Kockengen en Harmelen. Het eerste dorp bereikte men via de Bochtdijk en de Haarsteeg, dwars door het tegenwoordige Zuiderpark.

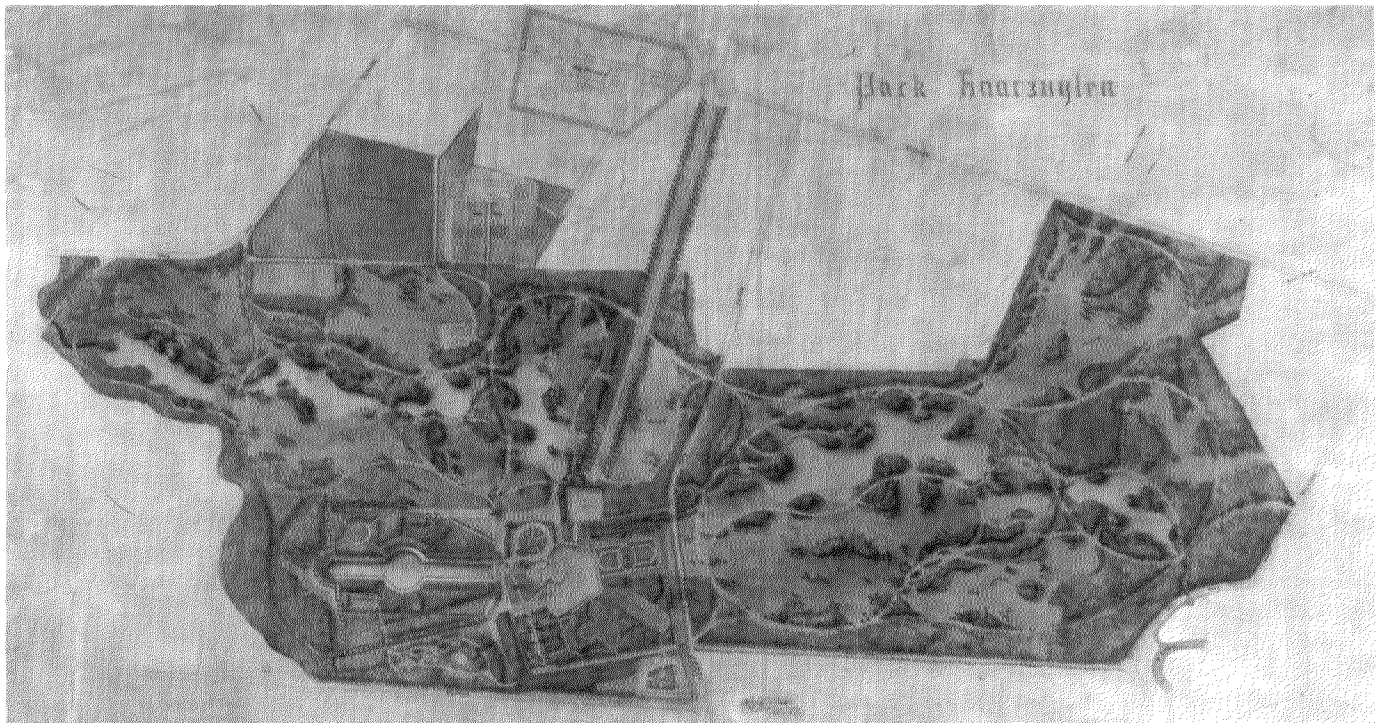
Al met al besloeg De Haar in de achttiende en negentiende eeuw een veel uitgestreker gebied dan in de tijd waarin baron Etienne het kasteel erfde. Landschappelijk was het karakter totaal anders dan tegenwoordig. De ruïne zelf rees met zijn vijfhoekige vorm op uit zijn gracht, omringd door hier en daar een boom, enkele akkers en de oude moestuinen, die vlakbij de oude kerk lagen. Verder was het land vooral open met uitgestrekte weiden, boomgaarden met hoogstamfruit, hier en daar een hakhoutbos en in de noordoosthoek, tegen Maarssen aan, de oude Eendenkooi.

Tot zeer onlangs waren er eigenlijk maar twee belangrijke overzichten van het park van kasteel de Haar bekend. Het eerste was het ontwerp dat Leonard Springer in 1893-94 op verzoek van Cuypers maakte om mee te dingen naar de opdracht tot het ontwerpen en uitvoeren van het park van de Haar, dat moest worden aangelegd bij het kasteel waarvan de restauratie zojuist begonnen was. Uit het ontwerp van Springer, die in Haarlem woonde en in het hele land actief was, sprak eerbied voor de bestaande toestand. De tweede kaart werd gemaakt door de landschapsarchitect Henri Copijn, die

uiteindelijk de opdracht zou krijgen en wiens naam vanouds aan het park verbonden is. Dit overzicht dateert uit 1909 en is waarschijnlijk door hem gemaakt om het uiteindelijke resultaat van de afgelopen twintig jaar te laten zien (afb. 2). Op deze prachtige ingekleurde kaart staan zowel het Noorderpark, waaraan vanaf 1894 gewerkt werd, als het Zuiderpark, dat circa 1910 zou worden voltooid, afgebeeld. Beide kaarten bevinden zich buiten het archief van Kasteel de Haar. De



Afb. 1. Topografische Militaire Kaart (31 Utrecht), situatie ca. 1850.



Afb. 2. Overzicht van het park van De Haar, tekening H. Copijn 1909 (particuliere collectie).

eerste behoorde oorspronkelijk tot de Springer-collectie en is nu onderdeel van de Speciale Collecties, Bibliotheek Landbouwniversiteit Wageningen,<sup>1</sup> de tweede bij de achterkleinzoon van Henri Copijn, de tuin- en landschapsarchitect Loek Copijn, die in Groenekan tevens de voorvaderlijke kwekerij Copijn en Zonen heeft voortgezet.

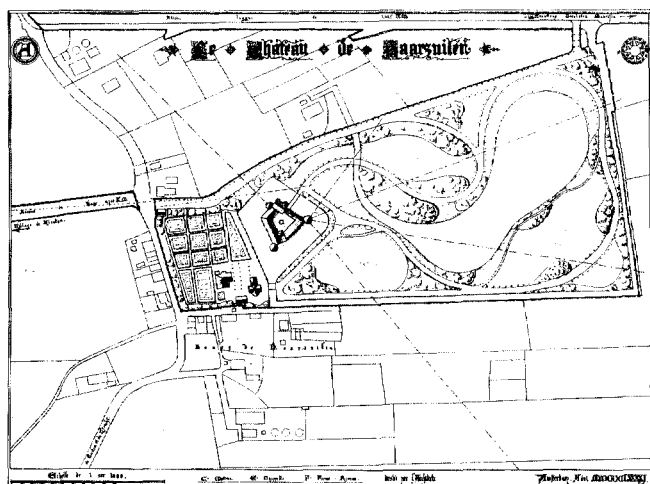
De naam Copijn wordt steeds genoemd, wanneer de architect van het park van De Haar ter sprake komt. Recent onderzoek werpt echter een ander licht op de ontstaansgeschiedenis van dit eclectische park, waarin zowel geometrische tuinen als een voor Nederlandse begrippen zeer uitgestrekte aanleg in landschapsstijl tot een harmonieus geheel zijn samengevoegd. Uit dit onderzoek is gebleken, dat behalve de tuinarchitect Henri Copijn [1842-1923] zowel vader als zoon Cuypers nauw bij de aanleg van het park betrokken waren. De eerste ontwerpen stammen grotendeels uit het bureau van Cuypers zelf; zij hebben in de eerste plaats betrekking op de geometrische tuinen direct bij het kasteel maar betreffen soms ook een aanleg in landschapsstijl. Hoewel het onderzoek nog in volle gang is, kan aan de hand van een aantal kaarten een beeld gegeven worden van de planvorming die aan de wieg van dit belangrijke project stond.

Zoals er in de eerste jaren van de restauratie allerlei sterk van elkaar verschillende plannen voor de herbouw van het kasteel gemaakt werden, zo zijn er ook verschillende ontwerpen voor de tuin en het park gemaakt. Al in 1891 maakte 'l'Architecte' [Cuypers] een plan van 'Le Chateau de Haar-

zuilen' met ten noorden van het kasteel een bescheiden park in landschapsstijl inclusief vijverpartij (afb. 3).<sup>2</sup> De te realiseren aanleg is ingetekend in de kadastrale kaart, waardoor we ook een goed beeld krijgen van de bebouwing rondom het kasteel. Met name de 'bourg de Haarzuilen', het dorpje, dat later zou worden afgebroken om elders opnieuw te worden opgebouwd, is op deze kaart goed terug te vinden. Het blijkt gedeeltelijk gelegen te hebben in de tegenwoordige Romeinse tuin en gedeeltelijk direct ten oosten van de kapel, waar nu de Zuylenlaan eindigt. Als formele tuinen nemen de moestuinen bij de kapel een prominente plaats in. Interessant is het feit, dat deze kaart stamt uit de periode, waarin Van Zuylen bezig was te besluiten om de ruïne te restaureren; het is goed mogelijk, dat het gaat om een 'presentatiekaart', die mee moest helpen om deze beslissing positief te beïnvloeden.

In 1893 is het zover, dat de aanleg ook werkelijk voorbereid kan worden.

Voor het ontwerp van het park werd verschillende architecten om een voorstel gevraagd. Van Zuylen wilde verschillende ontwerpen zien, waarvoor behalve Cuypers ook Henri Copijn en Leonard Springer werden uitgenodigd. De zoon van Cuypers, Ir Joseph Cuypers, zette voor Springer enkele uitgangspunten op papier. Onder punt II werd aangegeven, dat het kasteel omgeven moest worden door 'middeleeuwse tuinen' en wel volgens de regelmaat v.d. 15de eeuw.<sup>3</sup> In onze ogen dragen de eerste ontwerpen vooral de kenmerken van de 'renaissance-stijl'. Verder moesten de openbare



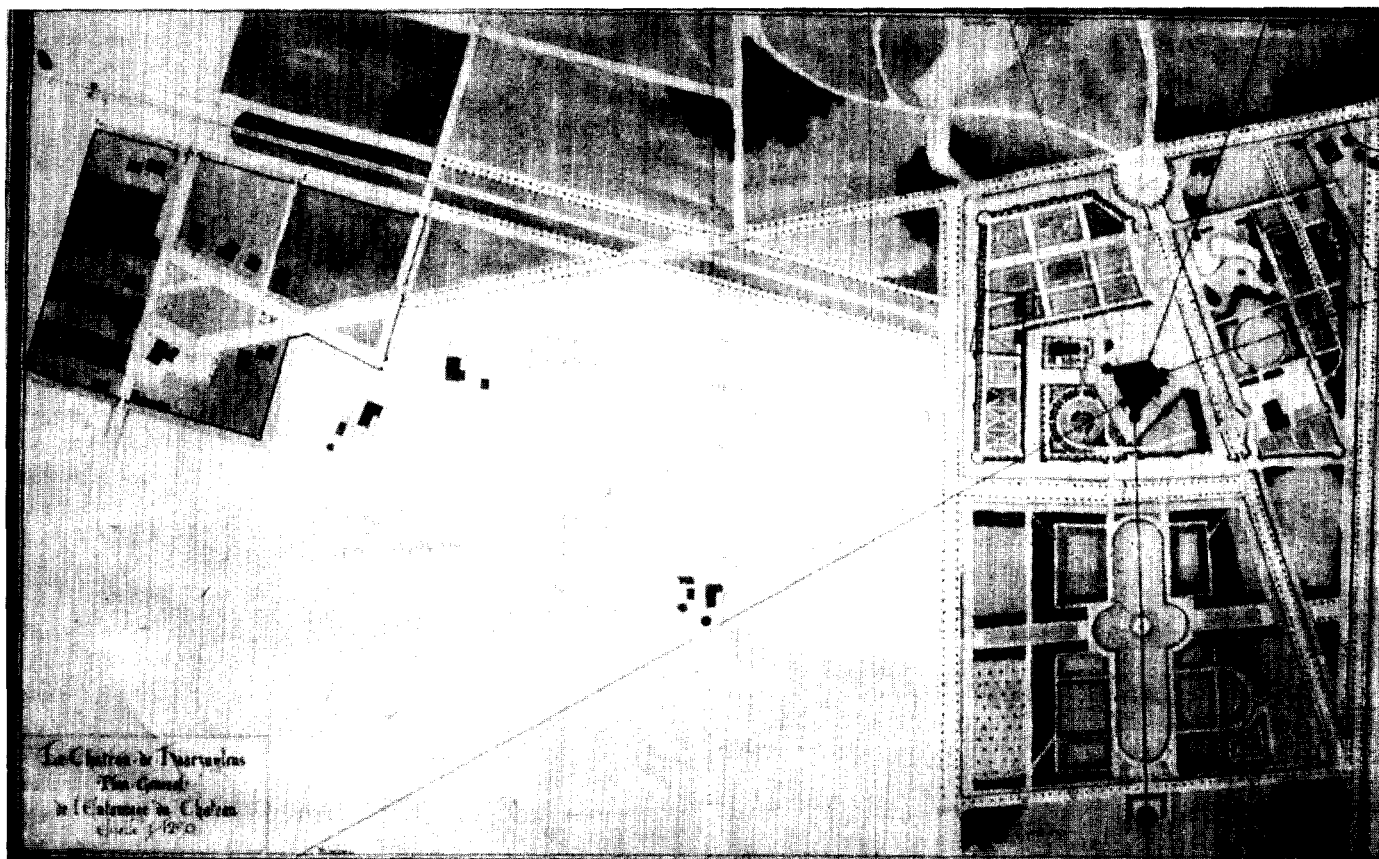
Afb. 3. Tuintontwerp P.J.H. Cuypers 1891 (Nai, Cuypers-archief).

wegen en grote lanen geëerbiedigd worden (III) en moest het verband tusschen de tuinen en avenues gemaakt worden door 'een engelsch park met groote waterpartij'(IV). Leonard

Springer gaf de decoratieve onderdelen motieven uit de renaissance-stijl. Omdat hij volgens de opdracht verschillende oude lanen en stegen handhaafde zijn we door Springers ontwerp goed op de hoogte van de toenmalige infrastructuur van een groot deel van het landgoed. Springer kreeg uiteindelijk de opdracht niet, want het duurde Van Zuylen volgens Cuypers allemaal veel te lang en hij koos, zoals Cuypers aan Springer schreef, uiteindelijk het ontwerp van Copijn.<sup>4</sup> In werkelijkheid had de bouwmeester zelf echter ook verschillende ontwerpen voor de geometrische binnentuinen en een deel van het park in landschapsstijl gemaakt.

Op het ontwerp van P.J.H. Cuypers, daterend uit januari 1893 tekent hij rond het kasteel een complex van omgrachte tuinen (zie afb. 6 op p. 59).<sup>5</sup>

Vanaf de oprijlaan komt men allereerst op de Cour d'Entrée via een poortgebouw op de plaats van het tegenwoordige Châtelet. Op deze cour voeren twee wegen naar het kasteel: één direct naar de oorspronkelijke ingang en één naar het volgende omgrachte eiland, de Grande Cour. Deze Grande Cour is ingericht met een grote rotonde, speciaal ontworpen om de rijtuigen – waaronder een zesspan! – van de familie moeiteloos te laten voorrijden. Hier was kennelijk toen al de tegenwoordige hoofdingang van het kasteel gepland; Cuypers zou voor deze zijde van het kasteel, die nooit was 'afge-



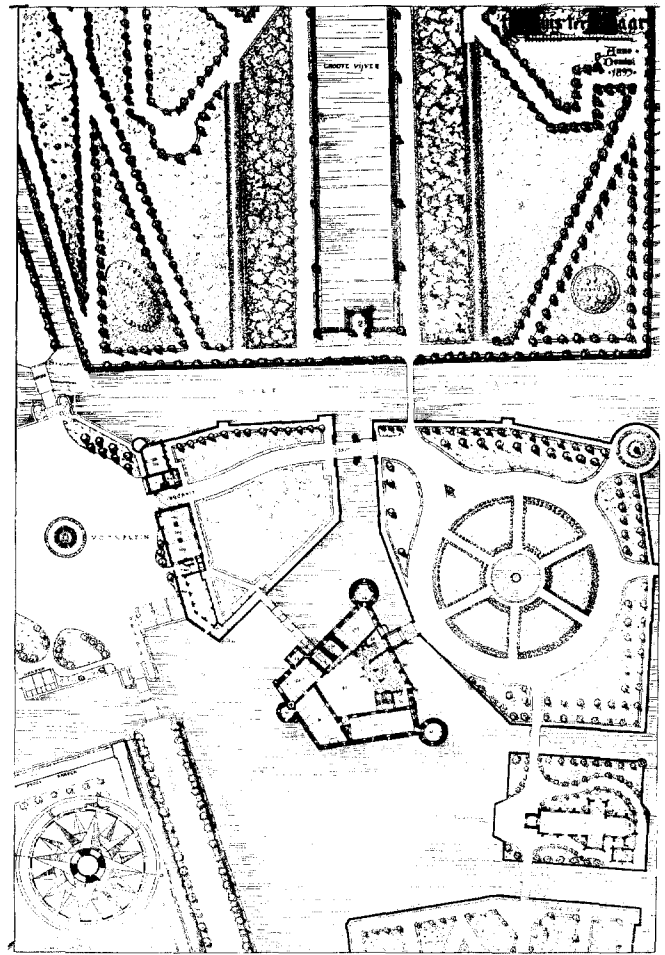
Afb. 4. 'Plan General de l'Entourage du Château de Haarzuylen', P.J.H. Cuypers ca. 1893 (archief De Haar).

bouwd' en slechts bestond uit een betrekkelijk lage muur, een geheel nieuwe vleugel in renaissance-stijl ontwerpen. In 'De herstellingswerken van het kasteel De Haar' vermeldt Jos. Cuypers<sup>6</sup> over deze beide 'cours': '[...] ook toen het kasteel tot ruïne was geworden, waren de twee pleinen met hunnen verhoogden grondslag van den omgeving duidelijk onderscheiden [...]'. Vanaf de Grande Cour ging men vervolgens naar het 'Ilot de l'Église'. Verder lag er nog een vijftal rechthoekige eilanden in de gracht, waarvan de vier grotere alleen vanaf de buitenkant toegankelijk waren, namelijk vanaf de rechte lanen, die rond de gracht liepen. De decoratieve onderdelen van deze tuinen hebben duidelijk renaissance-motieven. Eén ervan is als 'labyrinth' ingericht, het volgende heeft twee bosquetten met een sterpatroon en de meest zuidelijke, de 'jardin', was waarschijnlijk bedoeld als siertuin met hagen en groene cabinetten.

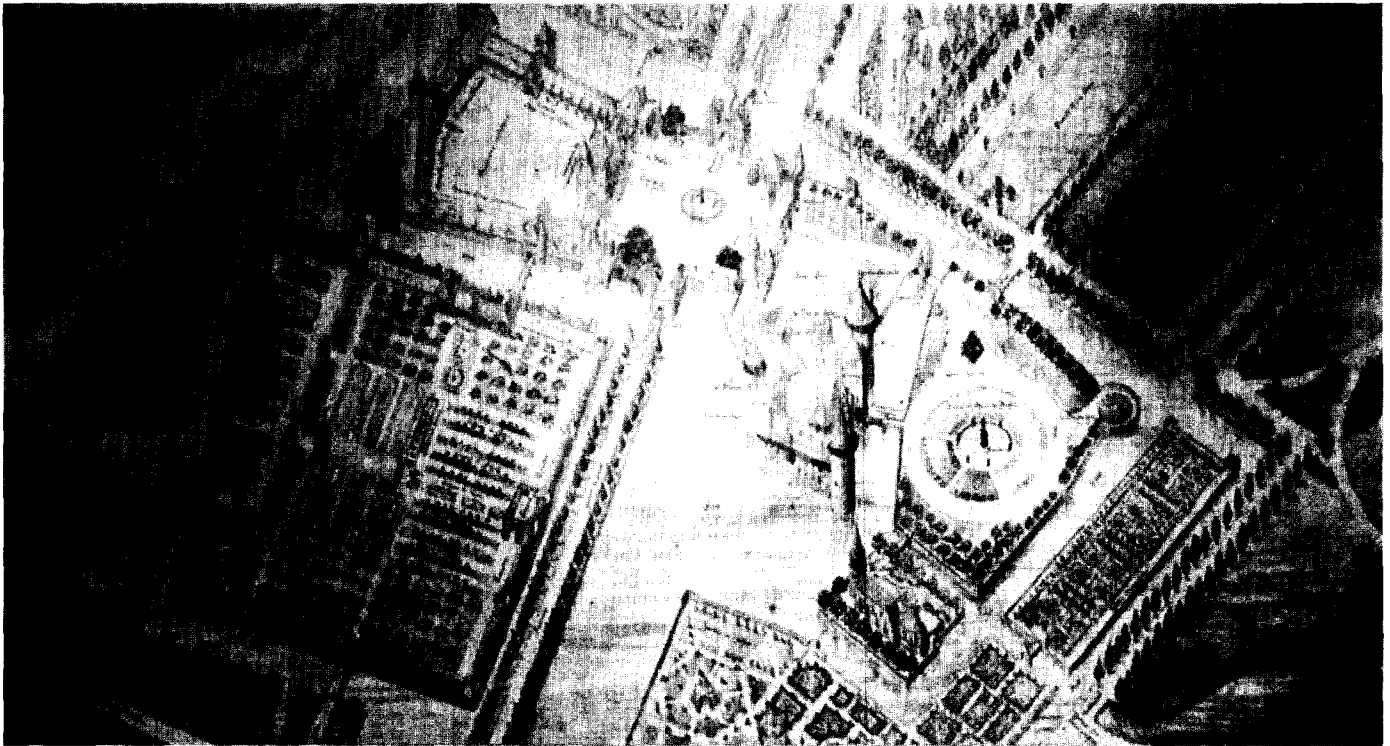
Buiten deze kern van kasteel en tuinen maar binnen het patroon van de lanen werden verschillende andere onderdelen van het landgoed aangegeven. Waar later het landschappelijke Noorderpark zou worden aangelegd staan hier nog formele tuinen, een boomgaard en, aan de oostkant, een grote, uitgestrekte moestuin ingetekend. Aan de westkant vinden we nog een 'jardin', de stallen met de remise en de cirkelvormige manege. Het park in landschapsstijl, voor zover op deze kaart aangegeven, ligt aan de zuidzijde, gedeeltelijk waar nu de Romeinse tuin ligt en doorsneden door de Bochtdijk. Belangrijk is de grote laan of 'Grande Avenue' in westelijke richting, de tegenwoordige 'Zuylenlaan', die hier al met zijn dubbele rij bomen in driehoeksverband staat aangegeven. Al met al een ontwerp, dat met zijn verwijzingen naar 'de regelmaat der vijftiende eeuw' en zijn kleinschalige aanleg in landschapsstijl een zeer gecompliceerde indruk maakt.

Ook op het 'Plan General de l'Entourage du Château de Haarzuydens' (afb. 4), dat op kasteel de Haar bewaard wordt en naar men kan aannemen eveneens van Cuypers stamt, staan nog verschillende tuinen in deze formele opzet aangegeven, maar daarnaast zien wij op de plaats van de meest noordelijke tuin een Grand Canal omringd door bosquetten gepland. Hoewel deze kaart niet gedateerd is, zal hij ook ongeveer uit ca. 1893-94 stammen en vormt hij een belangrijke stap in de richting van de tegenwoordige parkaanleg, die veel ruimer en qua stijl veel gevarieerder zou worden. Interessant is ook dat op deze kaart verschillende elementen als 'middeleeuwse' verdedigings- of fortificatie-motieven staan getekend. In het uiteindelijk uitgevoerde ontwerp nemen deze onderdelen een belangrijke plaats in. Op romantische wijze bleef hier de traditie levend om 'defensieve' elementen in de tuinaanleg op te nemen. Zo nam Cuypers in de tuinaanleg verschillende bakstenen fortificaties op, compleet met schietsleuven, die de voorburchten moesten markeren en liet hij langs de buitenzijde van de Romeinse tuin zelfs een wal ontwerpen, die net hoog genoeg was 'om een knielende boogschutter bescherming te bieden'!. Tegelijkertijd maakte deze wal het mogelijk de openbare weg aan het gezicht te onttrekken, waardoor het Noorder- en Zuiderpark ongemerkt in elkaar over lijken te gaan.

In 'De herstellingswerken van het kasteel De Haar' licht Cuypers zoon Joseph deze aspecten van de aanleg toe.<sup>7</sup> Volgens hem waren het kasteel, de kerk en het pas later ontdekte poortgebouw oorspronkelijk verbonden door walmuren en bruggen, waarvan onder water ook de grondslagen na eeuwen weer bloot waren gekomen. De middeleeuwse 'versterkten kring', de voorburcht met het daarnaast gelegen voorplein kregen daarom deze ronde versterkte 'bastides' met kantelen en schietsleuven. Cuypers sprak hierbij over 'een raffinement aan voorzorgmaatregelen in de interne rangschikking, een systematische irregulariteit omdat in de tijd van de bouw iedere kasteelheer het beter wilde doen dan zijn buurman'. Hij legt vervolgens direct het verband met zijn eigen tijd, wanneer hij zegt: 'Die oorzorg ter verdediging is nu in onze moderne tijd verplaatst en gericht op de behoeften van de moderne samenleving. In geval van kasteel De Haar in het bijzonder, betekende dit, dat de wens om de herinnering te eren van de glorieuze voorouders van zijn tegenwoordige kasteelheer een centrale rol speelt.'



Afb. 5. Parkontwerp 1895, P.J.H. en J.Th.J. Cuypers (De Architect 1902).



Afb. 6. Presentatietekening in vogelvlucht 1895, P.J.H. Cuypers (archief De Haar).

Buiten die 'versterkte kring' zijn vervolgens die 'middeleeuwse' tuinen aangelegd, bepaald door 'de regelmaat der 15de eeuw', zoals Joseph Cuypers het noemde. In een beschrijving uit 1898, opgenomen in de *'Gids voor het kasteel Haarzuylens en Omstreken'* gaat hij daar dieper op in, wanneer hij zegt: 'Het kasteel, van middeleeuwse oorsprong, beheerscht, als hoofdmoment van den ganschen aanleg, de tuinen der onmiddellijke omgeving in lijn en karakter. In alle groote kunsttijdperken heeft men begrepen, dat de aanleg van tuinen in de schaduw van bouwwerken dient te gehoorzamen aan dezelfde geometrische grondlijnen als die gebouwen. De middeleeuwen hebben in hunne zeer regelmatig aangelegde tuinen steeds de economie met de bekoring der beplanting verbonden. Bij dezen aanleg is aan de bloemen zelve een ruimer terrein ingeruimd dan zulks mag worden verondersteld voor de tuinen, bezongen in 'Roman de la Rose Ao. 1270' van de 'bon Roi René de Provence', toen men nog geen ornament enkel terwille van 't ornament maakte maar alleen aan 't noodzakelijke en nuttige, zooals steeds in de natuur, het schoone zocht te verbinden.'<sup>8</sup>

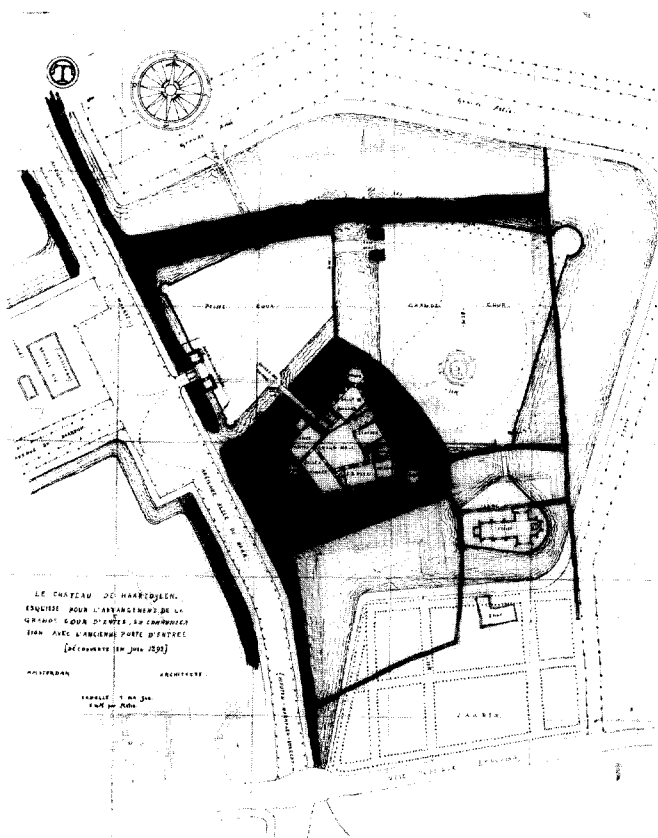
De tuinen zullen 'oudtijds een eenvoudiger karakter [...] vertoond hebben als boomgaarden en moestuinen. De grachten zijn alle uit den eenvoudige historische gegevens, maar eerst na drie jaren van onderzoek, aangelegd.'<sup>9</sup>

Bij het artikel uit 1902 beeldt Joseph Cuypers het kasteel en een deel van de aanleg af, gedateerd 1895 (afb. 5).<sup>10</sup> Deze situatie komt gedeeltelijk overeen met de huidige toestand.

Dit geldt niet voor alle onderdelen, zoals het plein vóór het Châtelet [met de hondenhokken!] en de moestuinen ten zuiden daarvan. De gracht die daar getekend is bestaat nu niet meer, de moestuin zelf zou rond 1900 in Palm- en Rozen- tuin veranderd worden en de Haarlaan langs de moestuin zou als oprijlaan naar het westen verlegd worden. Ook langs de Bloementuin, nu deels de Romeinse tuin, verviel de gracht.

In hetzelfde jaar maakte Cuypers nog een vogelvlucht van een groter deel van de tuinen, waarop onder andere de moestuinen en het Stalplein, geplaatst tegenover het Châtelet, staan afgebeeld (afb. 6).<sup>11</sup> Het gaat hier ongetwijfeld om een presentatietekening, want het Stalplein werd hier nooit gerealiseerd, maar zou meer ten zuidwesten van het kasteel komen te liggen, vlak bij de plaats van de hierboven reeds genoemde ridderhofstad Den Engh. Op beide tekeningen uit 1895 staat de vorm van de Petite Cour en de Grande Cour echter al in zijn definitieve vorm aangegeven, geheel afwijkend van de situatie, zoals Cuypers die in 1892 op zijn 'Esquisse pour l' arrangement de la Grande Cour d'Entrée, en communication avec l' Ancienne Porte d' Entrée', ontdekt in juni 1892, had vastgelegd (afb. 7).<sup>12</sup> Vanaf de brug, aldus Joseph Cuypers, 'geniet men een ruim gezicht over de pleinen, grachten, wallen, en dwars over de grasperken van het Noordelijk punt tot Maarssen en Zuylen aan de Vecht.' Hij geeft ook een verklaring voor de op het eerste gezicht nogal willekeurige rangschikking van de verschillende tuinonderdelen. 'Al deze bouwwerken liggen scheef ten opzichte van elkan-





Afb. 7. 'Esquisse pour l'arrangement de la grande cour d'entrée et communication avec l'Ancienne porte d'Entrée (1892) (Nai, Cuypers-archief).

der, hoewel niet ver verwijderd van de assen, die men rechthoekig op elkander zou kunnen trekken, indien deze gansche aanleg volgens XVIIe eeuwse beginselen was opgezet. De gezichts lijn vanuit het eindpunt Noordelijk in den Franschen tuin naar den hoofdtoeren gericht, loopt bijna zuiver Noord-Zuid en deelt het kasteel zoowel in plan als in opstand in twee deelen van gelijken inhoud, maar niet volkomen gelijk van vorm; de toren zelf is het toppunt van beide driehoeken.' Joseph Cuypers vervolgt dan: 'Omgekeerd is nu van uit het kasteel het uitzicht naar den grooten vijver met de daarin springende fontein vrij gebleven.'<sup>13</sup> Over het parkgedeelte bij het Grand Canal zegt hij: 'Tot achtergrond aan de noordzijde en dus tevens tot bescherming tegen den kouden wind, is het dichte hout van den z.g. 'Franschen tuin' behouden en uitgebreid. Midden in dit bosch dringen niet alleen door zes lange, rechte lanen, maar in 't midden ook een zeer breede vijver met fontein in haar cirkelvormige midden. Een prachtige watervlakte, waarin muur en daken van 't kasteel, opgestapeld als een reuzenpyramide tot den heraut van den noordelijken toren opklimmende, zich helder weerspiegelt. In de vier hoeken van dezen tuin, wat uitgebreidheid aangaat, juist overeenkomt met de oude, laatst overgebleven hoeve van 't Huis

ter Haar, zijn vermakelijkheden aangelegd, als de Rozenberg noordoostelijk, het Labyrint noordwestelijk, de Volière zuidwestelijk en de groote Hazenloop zuidoostelijk, als zooveel middelen, waardoor deze tuin verlevendigd wordt. De zuidelijke tuinen zijn gansch voor bloemencultuur ingericht en moeten ook laag gehouden worden om van uit den grooten vleugel van 't kasteel het uitzicht naar 't park vrij te laten. In hun aanleg herinneren zij aan de voorbeelden der Renaissance-periode.'<sup>14</sup>

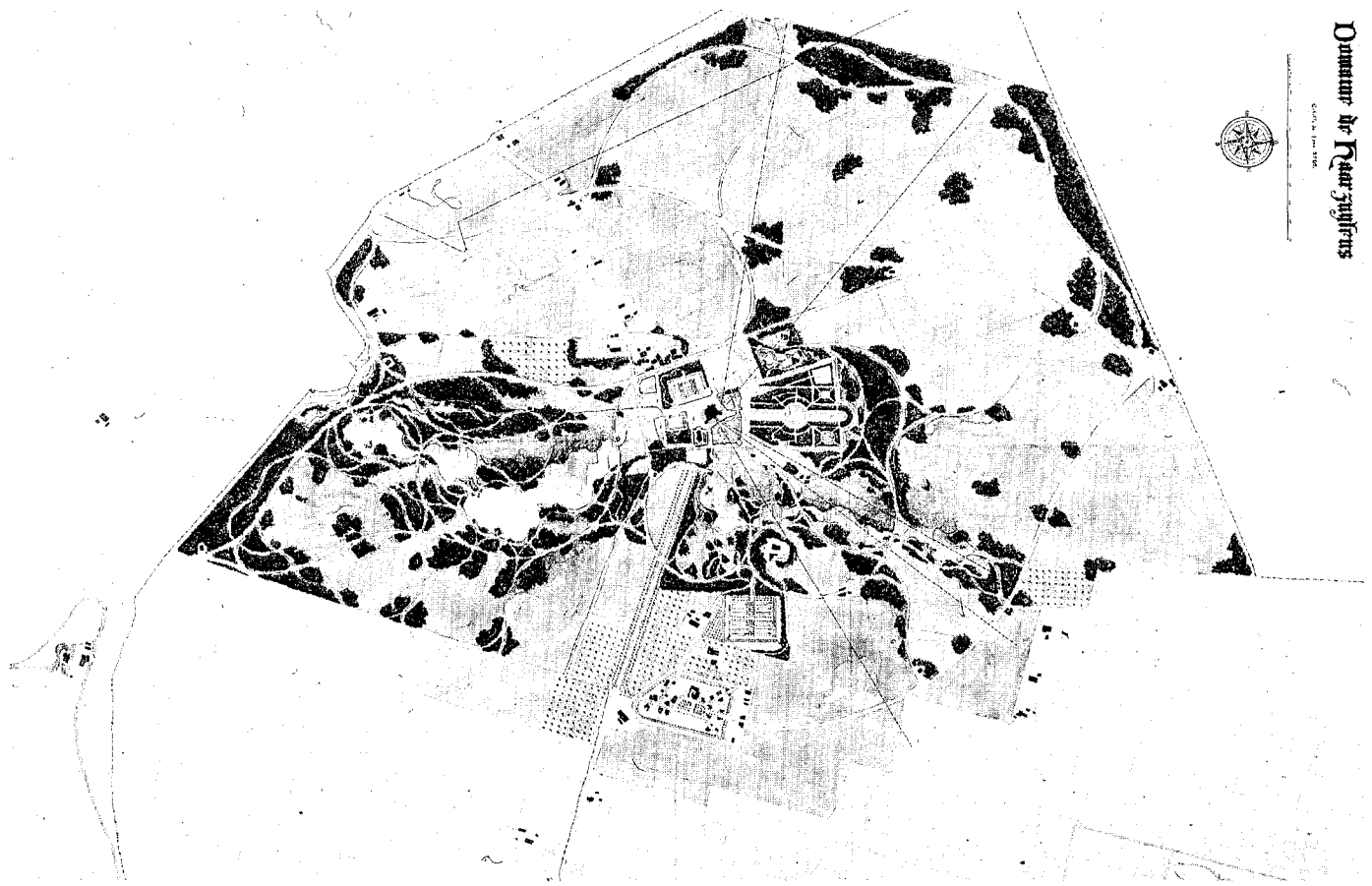
Uiteindelijk zouden deze tuinen in 1900 in grote lijnen hun tegenwoordige vorm van Palmentuin, Rozentuin en Romeinse Tuin ('Jardin Romain', dit in verband met de vorm van Romeinse renbaan) krijgen. Van Copijn is zeer recent een afwijkend ontwerp gevonden waarin allerlei wijzigingen zijn aangebracht<sup>15</sup>. Voor de tuin, aan de oostkant direct aansluitend aan de Romeinse Tuin leverden vader en zoon Cuypers nog in 1913 een ontwerp, volgens opschrift niet uitgevoerd. Hierop is wel een der monumentale Lindes al als Groote Linde aangeduid; men mag veronderstellen, dat deze Lindes behoorden bij de bebouwing van het oude dorpje<sup>16</sup>.

Later, rond 1920, zou het Grand Canal of de Kruisvijver, zoals hij in de volksmond genoemd wordt, nog in noordelijke richting worden uitgebreid.

Uit al deze situatieschetsen en ontwerpen blijkt duidelijk, dat vader en zoon Cuypers zich niet alleen met de herbouw van het huis maar ook zeer intensief bezig hebben gehouden met het ontwikkelen van plannen voor de tuinen bij de Haar.

Wat dat betreft is hun beider rol als tuinarchitecten bij alle aandacht, die hun werk tegenwoordig krijgt, nog volstrekt onbelicht. Die rol wacht duidelijk op een onderzoek, dat zich veel verder zal moeten uitstrekken dan tot De Haar alleen. We denken daarbij bijvoorbeeld aan de tuinen bij de huizen in de Vondelstraat, 1865,<sup>17</sup> en aan de verschillende ontwerpen voor de tuinen bij het Rijksmuseum.<sup>18</sup> Dendrologische belangstelling was Pierre Cuypers in ieder geval niet vreemd, zoals blijkt uit zijn schetsboek, waarin hij verschillende bladeren afbeeldt. Gezien het bovenstaande mogen we er van uitgaan, dat hij deze interesse niet alleen had met het oog op het decoratieve beeldhouwwerk dat letterlijk en figuurlijk op kasteel de Haar zo ongekend rijk opbloeit! Zoon Joseph was misschien nog meer geïnteresseerd in de tuinkunst en de praktische kanten daarvan; niet voor niets stelde hij voor Springer de lijst van uitgangspunten voor het ontwerp op en publiceerde hij bijvoorbeeld een artikel in 'Architectura' over Tuinaanleg en klimplanten [1904].

In hoeverre Cuypers & Zoon ook ideeën over de aanleg in landschapsstijl leverden, zal daarbij eveneens onderwerp van onderzoek moeten zijn. Uit de rekeningen in het archief van De Haar blijkt overduidelijk, dat Henri Copijn zowel het Noorderpark als het Zuiderpark aanlegde. We vinden hierin onder andere de bevestiging van de legendarische verhalen over volwassen bomen, die van heinde en verre naar de Haar gebracht zouden zijn om het park zo snel mogelijk een volwassen aanblik te geven. Met name in 1895 moet er in het Noorderpark veel werk zijn verzet en zijn er wat de oudere



Afb. 8. Overzicht van het park van De Haar, ontwerp P.J.H. Cuypers (?) ca. 1900 (Nai, Cuypers-archief)

bomen betreft bijvoorbeeld 90 Eiken uit Maartensdijk geleverd van ruim f 13,- per stuk, 40 Beuken uit de Vuursche, [f 9,- per stuk], 40 idem uit de Bilt [f 9,-], 40 Eiken uit Utrecht [f 12,-], 120 Iepen uit Geldermalsen [f 6,-], 150 kleinere Eiken uit Maarn [f 6,-], 60 Iepen van de kerk van Vleuten [f 10,-], 300 diverse bomen van de buitenplaats Hydepark bij Doorn, ook door Copijn aangelegd [f 6,-], 663 diverse bomen uit Naarden [f 5,50] en uit Friesland nog eens 200 Iepen à 3,50 per stuk.<sup>19</sup> Hetzelfde geldt voor het Zuiderpark, dat tot ca. 1910 moest wachten tot het werd gerealiseerd in zijn huidige gedaante. Hiervoor leverde Copijn een plan, dat met enige wijzigingen werd uitgevoerd<sup>20</sup>.

In hoeverre bevat het eerste grote plan van de tuinen en het omringende landschappelijke Noorder- en Zuiderpark van De Haar, waarin we veel onderdelen terugvinden, die Copijn later zal afbeelden op zijn grote overzicht uit 1909, ideeën van vader en zoon Cuypers? (afb. 8).<sup>21</sup> De huidige datering van 1894 is misschien wat vroeg, maar hij zal zeker vóór 1900 gemaakt zijn; zo staan hierop nog de moestuinen op de plaats van de tegenwoordige Rozen- en Palmentuin aangegeven. Ook de Romeinse Tuin is nog niet afgebeeld. Wel echter het verplaatste dorpje, dat al in 1898 bestond.

Uitermate interessant is, dat dit plan zelfs een groot deel van het landgoed ten westen van de Rijndijk, tegenwoordig wel behorende tot de eigendom maar nog steeds agrarisch gebied, opnam in een wijde aanleg in landschapsstijl. Hierdoor kwam het kasteel als een spin in zijn web te liggen; in het westelijk deel voerde een soort 'Umfahrungsweg' à la Petzold langs de randen van het park. Leverde Copijn de eerste schetsen, die vervolgens ter presentatie door Cuypers werden uitgewerkt? Bepaalde Cuypers de zichtassen [tot aan Zuilen toe!] en deed hij een voorstel voor de opbouw in open ruimten en beplantingseilanden, wat Copijn weer verder uitwerkte? Het zijn allemaal vragen, die nog op een antwoord wachten, maar die intussen wel aangeven, welk een belangrijke en boeiende creatie het park en de tuinen van kasteel De Haar is, in de loop der jaren tot stand gekomen in een steeds wisselend samenspel tussen eigenaar, architect en tuinarchitect.

## Noten

- 1 L.Springer, Plan du Parc agreste du Château de Haar du Mr. le baron van Zuylen van Nyenvelt van de Haar, gesign. onged. [ca. 1893/94] Speciale Collecties, Bibliotheek, Landbouwuniversiteit Wageningen.
- 2 [P.J.H.Cuypers], Le Chateau de Haarzuilen, Amsterdam, Aout MDCCCXI, Nederlands Architectuurinstituut, coll. Cuypers, repro RETINA.
- 3 Joseph Cuypers aan L.Springer, 30 oktober 1893, Programma voor een ontwerp terreinaanleg rond het kasteel de Haar, punt II. Speciale Collecties, inv. nr. 01.292.01 B. Bibliotheek, Landbouwuniversiteit Wageningen.
- 4 P.J.H. Cuypers aan L.Springer, 25 januari 1894, Speciale Collecties, inv. nr. 01.292.07. Bibliotheek, Landbouwuniversiteit Wageningen. Overigens blijkt uit een brief van Joseph Cuypers d.d. 21 mei 1894 dat Copijn toen nog van niets wist en 'dat thans Baron van Zuylen zich positief had uitgesproken voor 't ensemble van het ontwerp Copijn (...)'. idem, inv. nr. 01.292.10.  
Men kon pas in het najaar beginnen met de daadwerkelijke aanleg, want Joseph Cuypers schrijft: 'Voor 't najaar kan nu toch niets worden gedaan tot mijn teleurstelling, daar de terreinen niet vrij zijn.' idem.
- 5 P.J.H. Cuypers, Le Chateau de Haarzuilen, Plan du Parc, dressé par l'Architecte, Amsterdam, janvier 1893. Cuypers archief, D st. 357, nr. 941 N.A.I., Rotterdam.
- 6 Jos. Cuypers, De herstellingswerken van het kasteel De Haar, *De Architect*, 13, (1902), afl. 4 en 5, plaat 451-463.
- 7 Jos. Cuypers, De herstellingswerken van het kasteel De Haar, *De Architect*, 13, (1902), afl. 4 en 5, plaat 451-463.
- 8 Architectura et Amicitia, Gids voor het kasteel van Haarzuylens en omstreken uitgegeven op den 25sten juni 1898, by gelegenheid van het bezoek aan het kasteel, gebracht door het genootschap 'Architectura et Amicitia', de vereeniging 'Bouwkunst en Vriendschap' te Rotterdam en eenige leden der afdeling 'Arnhem' der 'Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst'. Samengesteld door de redactie van het Genootschap 'Architectura et Amicitia' met medewerking van den heer Joseph Th. J. Cuypers, architect der herstellingswerken, pp.53, 54. Haarlem, 1898.
- 9 Jos. Cuypers, De herstellingswerken van het kasteel De Haar, *De Architect*, 13, (1902), afl. 4 en 5.
- 10 Dr. P.J.H.Cuypers, Joseph Th. J. Cuypers, 't Huis ter Haar, Anno Domini 1895, Situatietekening van kasteel met tuinen, in: *De Architect*, 13, plaat 451.
- 11 Le Château de Haarzuylens, Vu à vol d'oiseau avec ses Dépendances/Cours/Jardins/Fossés/Fontaines/ etc/Restauré par Mr. le Baron de Zuylen de Nijevelt du Haar à Paris/Anno Dmni MDCCCVC/ P.J.H. Cuypers Architecte Amsterdam. De verblijfplaats van deze vogelvluchttekening is onbekend; in het archief van kasteel De Haar wordt wel een foto van deze kaart bewaard.
- 12 [P. Cuypers] Le Château de Haarzuylens. Esquisse pour l' Arrangement de la Grande Cour d'Entrée, en communication avec l' ancienne porte d' entrée [découverte en juin 1892], Nai, Archief Cuypers, t 354.
- 13 Jos. Cuypers, De herstellingswerken van het kasteel De Haar, *De Architect*, 13, (1902), afl. 4 en 5, plaat 451-463.
- 14 Architectura et Amicitia, Gids voor het kasteel van Haarzuylens en omstreken uitgegeven op den 25sten juni 1898, by gelegenheid van het bezoek aan het kasteel, gebracht door het genootschap 'Architectura et Amicitia', de vereeniging 'Bouwkunst en Vriendschap' te Rotterdam en eenige leden der afdeling 'Arnhem' der 'Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst'. Samengesteld door de redactie van het Genootschap 'Architectura et Amicitia' met medewerking van den heer Joseph Th. J. Cuypers, architect der herstellingswerken, pp.53, 54. Haarlem, 1898.
- 15 Archief kasteel de Haar, ongesign. ongedat. ongeïnv. Ook in de Romeinse Tuin vinden we de legendarische familiegeschiedenis van de Zuylens terug; in deze visie verwijzen de hier opgestelde kapitelen naar het wapen der 'voorvaderlijke' colonna's.
- 16 P.J.H. Cuypers en Joseph Cuypers, Château de Haarzuylens. situation. Aug. 1913. Archief kasteel de Haar, ongeïnv.
- 17 P.J.H. Cuypers, Ontwerp Vondelstraat, 1865, Nai, Collectie Cuypers. foto RDMZ/NDB, neg. nr. 00416. Bij de huizen zijn schetsmatig verschillende eenvoudige tuinen in landschapsstijl aangegeven.
- 18 Zo bijvoorbeeld P.J.H. Cuypers, Ontwerp voor het Rijks Museum te Amsterdam, Situatie-Plan, 1877, met formele en landschappelijke elementen, Nai, archief Cuypers, t 737. In de collectie van het Nai bevindt zich ook nog een ontwerp met tuinen, overwegend geometrisch van opzet, met motieven uit de renaissance en de barok; alleen bij de villa van de directeur is een eenvoudige aanleg in landschapsstijl aangegeven.
- 19 Archief kasteel de Haar, Vierde Hoofdafdeling. Aanhangel, 1 en 2.
- 20 H. Copijn, janvier 1905, Ontwerp Zuiderpark kasteel de Haar, gesign. en ged., Speciale Collecties, Bibliotheek, Landbouwuniversiteit Wageningen.
- 21 Domaine de Haarzuylens, Parkaanleg van het Domein Haarzuylens, Nai, fide 357 C f 354. In de beschrijving van het Nai gedateerd 1894, waarschijnlijk iets later is dit zeer uitgestrekte ontwerp toegeschreven aan H. Copijn, tuinarchitect Groenekan. Of werd het op de tekenafels van Cuypers vervaardigd?